

Nykirken i front, med festningsanlegget ruvende bak på ryggen av Nordnes. Festningsanlegget Fredriksberg ble anlagt i 1666 som et ledd i behovet for et større forsvar av byen etter angrepet fra den nederlandske ostindiaflåten i 1665. (kilde: marcus,uib.no/ubb-kk-ns-0489)

FESTNINGSVERK OG KRIGSMINNER

Bevarte kulturminner som forteller om forsvar og krig er svært variert og spenner fra middelalderborger til enkle skytestillinger, fra staselige kommandantboliger til enkle depoter og kaserner. Enkelte anlegg skiller seg klart fra den samtidige og lokale byggeskikken, mens andre bærer preg av tidens stil og lokale tradisjoner og betingelser.

De eldste forsvarsanleggene

Under borgerkrigene i middelalderen ble kongsgården på Holmen etablert som kongens hovedsete i 1130-årene. Kongsgården ved innløpet til byen lå imidlertid utsatt til og var på denne tiden bygget i tre med palisader som vern. Steinborgen Sverresborg ble oppført like ovenfor kongsgården av kong Sverre i 1180-årene som vern mot opprør fra byen og angrep fra ytre fiender. Sverresborg sin betydning ble svekket da Kong Håkon Håkonsson (1217–1263) forsterket kongsgården nedenfor med murer og steinbygninger utover 1200-tallet. Mot slutten av 1400-tallet var kanoner blitt så effektive våpen at middelalderens murverk ikke lenger ga tilstrekkelig beskyttelse. Dermed ble kongsgården bygget om utover 1500-tallet til en renesansefestning med steinbygninger og høye befestningsmurer. I denne prosessen ble hele området renset for geistlige bygninger. Selv om landets største profane middelalderbygning Håkonshallen er mest kjent, er det ikke den middelalderse kongsgården, men festningsanlegget fra tiden etter som er best bevart på Bergenhus.

Det skjedde omfattende fortifikatoriske endringer i Bergen fra midten av 1640-tallet. Da Christian IV besøkte byen i 1641, uttrykte han ønske om en sterkere befestning av slottet og byen. I 1646 kom den nederlandske ingeniøren Isaac von Geelkerck til Bergen for å assistere lensherren med å anlegge nye befestninger, og kartet han tegnet under oppholdet er det første kartet man kjenner over Bergen. I 1666 ble Fredriksberg festning anlagt på Nordnes som et ledd i forsterkningen etter det engelske angrepet på den nederlandske ostindiaflåten i Vågen i 1665.

Tegnforklaring

- Kulturminner Askeladden, krigs- og forsvarsminnepunkt
- Innsjø
- Sjø

Kartene er under kontinuerlig utvikling og er ikke uttømmende, feil og manglende informasjon vil derfor forekomme. Hovedkildene er Byantikvarens ulike arkiv og Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden.no.

Lenke til det digitale Kulturmiljøkartet:
[Kulturmiljøkart](#)
 Lenke til kartfortelling:
[Kartfortelling](#)

En stor del av bebyggelsen på Nordnes ble rasert for å reise festningen. I tillegg ble de gamle forsvarsverkene styrket og Christiansberg skanse ble oppført på Sydneshaugen.

Napoleonskrigene og flåteranet i 1807, med påfølgende krig mot Storbritannia, førte til ytterligere opprusting og bygging av forsvarsverk omkring byen med kanoner, jordvoller og palisadeverk, vaktbygninger og ammunisjonskasser. Bergenhus og Fredriksberg ble bygget ut og det ble oppført nye batterier på Hegreneset (1801–02) og Laksevågneset (1807). På slutten av 1800-tallet ble det bygget nye batterier i Sandviken (1898) og Hellen (1899), og for å sikre innløpet til Byfjorden i vest ble Kvarven forsterket (1897–1900).

På Marineholmen innerst i Damsgårdsundet ble det etablert marinebase med båthus for kanonjoller i 1818. Her lå den viktigste marinebasen på Vestlandet frem til 1962 da hovedbasen for sjøforsvaret ble flyttet til Håkonsvern. I forbindelse med unionsstridighetene med Sverige ble befestningene forsterket mot slutten av 1800-tallet for å møte en eventuell fiende som kom sjøveien mot Bergen. Forsvaret ble da bygget ut med tre hovedtyper våpen; festningsskyts/mobilt skyts, torpedobatteri og minefelt. Marinebasen på Marineholmen fikk nå økte bevilgninger og ble utbygd sammen med blant annet Kvarven og Gravidal. På grunn av eksplosjonsfaren ble etablissementet Wallemsviken anlagt som et støttepunkt med magasiner til miner, ammunisjon og sprengstoff. Festningsskytset var konsentrert på Sandviksbatteriet, Kvarven og Hellen fort. For å samordne festningsverkene ble de utstyrt med ildledningsutstyr, lyskastere og telefonisk samband.

Krigens kulturminner fra andre verdenskrig

Fysiske spor fra andre verdenskrig, krigsminner, er viktige kulturminner. Krigsminnene forteller om alt fra krigshendelser til dagliglivet i en veldig vanskelig periode i byen og landet sin nære historie. Eksempler på krigsminner fra andre verdenskrig kan være bygg, anlegg, landskap eller andre fysiske spor som er knyttet til hendelser under krigen – fra krigshandlinger eller dagliglivet. Bevaring og dokumentasjon av de fysiske sporene etter krigsårene er viktige bidrag til okkupasjonshistorien ikke forsvinner fra vår kollektive hukommelse.

Den tyske ubåtflåten var den desidert viktigste årsaken til tap av allierte skip gjennom krigen. Etter okkupasjonen ble Bergen en av de viktigste ubåthavnene i Europa, og krigshistorien i byen er sentral for forståelsen av ubåtkrigen i Nordishavet og Atlanterhavet. Rollen som strategisk viktig ubåthavn for okkupasjonsmakten ble en direkte årsak til at Bergen ble utsatt for alliert bombing i flere omganger. De fleste tyske installasjonene i Bergensområdet handlet om å beskytte ubåthavnen i Laksevåg med reparasjonsverkstedene og ubåtbasen «Bruno».

De tyske stillingene i Bergen var en del av et lokalt forsvarssystem men samtidig brikker i Atlanterhavsvollen, tyskernes enorme forsvarsverk som strakte seg fra Frankrike i sør til Kirkenes i nord. Byggevirksomheten var kolossal og arbeidskraften besto for en stor del av krigsfanger, men også norske lønnsarbeidere, tvangsutskrevne og frivillige deltok i byggearbeidene sammen med tyske soldater.

I samtlige bydeler i Bergen kommune er bevart ulike typer krigsminner, fra unnselige murrester etter skytestillinger og brakkefundamenter til omfattende bunkeranlegg og bevarte bygninger. På Eidsvågskjell, Blåmannen, Lyderhorn og i Fyllingsdalen finnes levninger etter tallrike luftforsvarsstillinger, lyskasterbatterier og systemer med tunneler, bunkere og tilfluktsrom som skulle å beskytte Bergen mot allierte bombetokt. I Laksevåg er store deler av mannskapsleirene i Vågedalen, Melkeplassen og Herman Gransvei bevart, og i Arna er nesten hele den tyske ammunisjonsleiren på Garnes bevart. Og på Espeland ligger en av Europas best bevarte fangeleirer. Fangeleiren er i likhet med ubåtbasen Bruno fredet etter kulturminneloven.

Stor boligmangel i etterkrigstiden førte til at mange av de ekstyske bygningene og brakkemiljøene fikk ny bruk. Mannskapsbrakkene ble således betydningsfull

Fredriksberg festning sto ferdig i 1706 som en direkte konsekvens av slaget i Vågen, men har aldri vært i aktiv strid. Imidlertid har festningen hatt en viktig funksjon som del av brannvernet med utkikkstår og varselfunksjon.

Torpedobatteri. Bygging av Kvarven fort begynte i 1895. Militæret kjøpte den tiliggende gården Bakke i 1898, og den staselige hovedbygningen ble til Kommandantboligen. Fortet stod ferdigstilt i 1899. Et torpedobatteri var også på plass i 1902.

Ringstand for geværer på Sæle leir i Fyllingsdalen.

1.

2.

3.

1. Willy Valentins vei. Forlegningen på Melkeplassen. Byggingen av forlegningsområdet ble trolig iverksatt parallelt med byggingen av ubåtverftet i Nordrevågen i 1941. Bygningen ble bygd som forlegningens offisersmesse. Denne store, vinkelformede bygningen er omgitt av en hellelagt terrasse mot sør og vest, samt kunstferdig murte trappesystemer i hugget stein bundet med sement. Eksteriørmessig er bygningen lite endret. 2. Nansensenteret på Marineholmen. Bygningen er det eneste gjenværende kulturminnet etter 2. verdenskrig på Møhlenpris-siden. 3. Damsgård. Bevart trappportal fra den tyske mannskapsleiren på Jansonmarken. Trappen ble bygd som gjennomgang til øvre del av forlegningen og til messebygget.

for sosial boligpolitikk og benyttet av mange ulike offentlige virksomheter, til barnehager, kulturhus, skoler, helseinstitusjoner og militær virksomhet. I mange bydeler ble veianleggene som ble bygget for de tyske stillingene strukturerende for boligbyggingen etter krigen.

Holdningene til krigsminner, særlig de som ble oppført av okkupasjonsmakten, har endret seg i takt med den politiske og samfunnsmessige utviklingen siden krigen sluttet i 1945.

Tilnærmingen har svingt fra bevisst fortielse og fjerning av spor like etter krigen, til pragmatisk gjenbruk og etter hvert et erkjent ønske om å bevare også denne delen av historien. I en tid da krigsvitnene fra krigen er i ferd med å falle fra fungerer krigsminnene som en inngang til å forstå hvor tydelig den tyske tilstedeværelsen var, og hvilke prøvelser befolkningen ble utsatt for. Det ligger også uttrykt politisk vilje bak bevaring av denne typen kulturminner da miljøverndepartementet i Meld. St. 35 (2012–2013), Framtid med fotfeste, legger an til satsing på vern av krigsminner. Siden 2006 har et stort antall krigsminner i Bergen blitt registrert i Askeladden, Riksantikvarens kulturminnedatabase, i regi av Hordaland fylkeskommune.

Den kalde krigens kulturminner

Store deler av perioden etter andre verdenskrig har vært preget av det som kalles den kalde krigen hvor forsvaret har vært knyttet mot Norges medlemskap i NATO. Beredskapsplanleggingen har vært knyttet til krigsscenarioer som inkluderte angrep med kjernefysiske våpen, og frem til 1998 ble det bygget over 20.000 tilfluktsrom i landet. Mange av kald krig-anleggene er knyttet til sivilforsvarets aktivitet. Fra epoken finnes viktige forsvarsanlegg som står helt sentralt i vår nyere historie, og som det er viktig å ta vare på for å kunne formidle også denne delen av historien. I Bergen er fjellanlegget Christinegård alarmplass (1952), Ravneberget radiomast utkikkiosk (1969) og sivilforsvarets bygninger i Espeland fangeleir eksempler på slike verneverdige anlegg.

Bruno på Laksevåg: Laksevåg var en av Norges mest krigsherjede kommuner under andre verdenskrig. Den tyske ubåtbasen «Bruno» og ubåtverkstedene i Sørevangen var høyt prioriterte bombemål for allierte flyangrep. Dette førte til store ødeleggelser med ufattelige lidelser for befolkningen. (Foto: Christine Hvidsten)